

Sprog i Norden

Titel: Argumentation i handböckerna
Forfatter: Esko Koivusalo og Liisa Huovinen-Nyberg
Kilde: Sprog i Norden, 1990, s. 17-24
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Nordisk språksekretariat

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Argumentation i handböckerna

Av Esko Koivusalo och Liisa Huovinen-Nyberg

Argumentationen i de finska språkhandledningarna har varit rätt begränsad vad gäller rekommendationer och anvisningar. Vanligen nöjer man sig med att nämna att en formulering är «mera träffande» eller «mera slående» än en annan. Man rekommenderar t.ex. *puhdistaa* 'rengöra' i stället för *suorittaa puhdistamista* 'utföra rengöring' och *kuntoilla* 'motionera' i stället för *kuntourheilla* 'motionsidrotta'.

Ett argument är också att en formulering är »mera finsk» än en annan. T.ex. *ministeriöstä* 'från ministeriet' är mera finskt än *ministeriön taholta* 'från ministeriets sida' och formerna *bakteriaalinen* och *passiivisuus* är mera finska än *bakterielli* och *passiviteetti* 'bakteriell, passivitet'.

Tidigare kunde en formulering fördömas med motivering-
en att den var svenskpåverkad, en »sveticism». T.ex. en direkt
översättning av *glass med sylt: jäätelöä hillolla* 'glass på sylt'
fördömdes såsom varande en sveticism medan *jäätelöä ja hil-
loa* 'glass och sylt' ansågs vara en mera finsk konstruktion.
Sammansatta ord med ändelsen *-rikas* 'rik', *-köyhä* 'fattig',
-vapaa 'fri' och *-ystävällinen* 'vänlig' har påståtts vara klassis-
ka sveticismer.

Olika preferenser

Marja Kekäläinen har redogjort för begreppet språklig norm
och för principerna för språkvård (Kekäläinen 1980). I ar-
tikeln berättar hon vilka synpunkter språkvårdarna vid olika
tider speciellt har framhållit. De tio synpunkter och principer
hon behandlar är 1) folkspråkighet, 2) konservatism, 3) ety-
mologi, 4) ändamålsenlighet, 5) konsekvens, 6) etablerings-

grad, 7) purism, 8) internationalism, 9) informationsvärde och 10) social variation.

Här behandlas endast tiden efter andra världskriget, även om de hetaste språkriktighetsdebatterna i Finland ägde rum vid slutet av 1840-talet efter den s.k. dialektfejden på 1820-talet. Vad gäller språkvårdsideologin är däremot 1930-talet det mest intressanta.

Kekäläinen nämner i sin artikel tio språkvårdare från tiden efter andra världskriget som har granskat språknormering och principerna för språkvård på ett sådant sätt att preferenserna åtminstone i någon mån kan klassificeras. Dessa tio språkvårdare är E.A. Saarimaa, Lauri Kettunen, Aarni Penttilä, Lauri Hakulinen, Osmo Ikola, Terho Itkonen, Paavo Pulkkinen, Matti Sadeniemi, Jouko Vesikansa och Esko Koivusalo.

Av de tio forskarna och språkvårdarna har sju betonat vikten av att man förordar den språkform som finns kodifierad i grammatiker och officiella anvisningar. Kekäläinen beskriver denna linje som *konservatism*. Man har hänvisat till skriftspråkets starka ställning och mot denna bakgrund avisat alternativ, som medför onödiga valmöjligheter. Matti Sadeniemi framom andra betonade en dylik måttfull konservatism, och denna linje har även varit riktgivande i den officiella språkvården.

Fem forskare har framhållit principen om det genuina: de har vädjat till det genuina i språket och strävat efter att motarbeta främmande element. Det här karakteriserar Kekäläinen såsom *purism*. Nämnas bör att Sadeniemi, Vesikansa och Koivusalo inte hör till de fem. Detta speglar kanske det faktum att man i den praktiska språkvården varit tvungen att beakta fackspråkens behov i högre grad än vad de forskare som sysslat med språkvård hade önskat. Språkvården har varit inblandad i arbetet för att skapa begreppssystem och termer som tillgodoser olika fackområdets behov av ett explicit språk. Ur fackspråken har sedan till och med en del lånord fått fotfäste i allmänspråket och de här orden ingår nu såsom etablerade uttryck i den nya basordboken för nufinska.

Fyra forskare har understrukit vikten av att beakta *folk-*

språket eller «det verkliga språkbruket»: Kettunen, Penttilä, Ikola och Vesikansa. Speciellt Lauri Kettunen har hänvisat till folkspråket, med andra ord till de normer som förekommer i dialekterna. Jouko Vesikansa har för sin del betonat det *rådande allmänna språkbruket* och krävt att man följer det, oberoende av om det ur andra synpunkter är »bra» eller «dåligt». Han var t.ex. beredd att godkänna betydelsen 'ta i betraktande' också för ordet *huomioida*, som egentligen betyder 'beakta' eller 'uppmärksamma'. Men å andra sidan var han av den åsikten att ord som *määritellä* 'definiera', *määrittää* 'slå fast' och *määrätä* 'bestämma' borde användas i sina exakta bemärkelser.

Språkvård och redigering av normativa ordböcker

Språkvården verkar vid Forskningscentralen för de inhemska språken, inom samma enhet som redaktionen för den nya basordboken över modern finska: Suomen kielen perussanakirja. Det är därför självklart att man inför beslut om rekommendationer allra först kontrollerar vilka exempel på ett aktuellt språkdrag som funnit sin väg till samlingarna. Detta var praxis även under Matti Sadeniemis tid. Han var ju både chef för språkbyrån och huvudredaktör för ordboken Nykysuomen sanakirja (den stora nufinska ordboken som kom ut 1951 — 1961). Man har sett det som en självklarhet att «det verkliga språkbruket» bör följas och därför har frågan inte alltid ens nämnts vid principdiskussioner.

Detsamma gäller i någon mån principen om ordens *etableringsgrad* som enligt Kekäläinen framhävts av tre av de tio forskarna: Saarimaa, Ikola och Itkonen. De som betonar en måttfull konservatism och baserar sina ställningstaganden på det rådande språkbruket, anser att de på så sätt beaktar dessa principer.

De flesta språkvårdare har även ansett kravet på *ändamålsenlighet* vara självklart. Endast två av de tio forskarna har särskilt betonat ändamålsenligheten, nämligen Lauri Hakulinen och Aarni Penttilä. Den som dagligen tvingas ge rekommendationer om ord kan inte välja annat än ändamålsenliga

alternativ. Om ett ord inte fyller sin funktion rekommenderas det inte.

Även *informationsvärdet* har betonats av två forskare: Kettunen och Koivusalo. För den här principen gäller i praktiken detsamma som för den föregående: om ett ord inte förmedlar den information det borde, är uttrycket inte ändamålsenligt och rekommenderas alltså inte.

Internationalism och purism

Principen om *internationalism*, liksom också betydelsen av att beakta språkets sociala variation, har betonats av en forskare, nämligen Saarimaa. Den förstnämnda principen kan inte förverkligas, om »det verkliga språkbruket» redan har nått en annan lösning. Det lönar sig inte att försöka köra fram det universella ordet *telefon* (eller *telefoni*) i finskan efter att det genuint finska *puhelin* »talapparat» har förallmänligats. De eventuella fördelar som kommer av att ett ord är internationellt måste vägas då man fattar beslut om huruvida man skall försöka finna en finsk motsvarighet.

Eftersom de flesta lånord nuförtiden kommer från engelskan, är problemet ur finskans synpunkt enkelt då ordets skriftdräkt skiljer sig väldigt mycket från uttalet. Då man ju uttalar finska nästan som det stavas är det inte möjligt att låna in till exempel engelskans *clearance* och *franchising* som sådana, utan det har varit ändamålsenligt att översätta dem till finska: *clearance* till *puhdistuma* av verbet *puhdistua* 'bli ren' och *franchising* till *asiakasyritys* (*asiakas* 'kund' + *yritys* 'företag'). Däremot passar engelskans *grape*, i formen *greippi*, väl in i finskan, liksom *teippi* för *tape*. Och de internationella orden *radio* och *televisio* anses nuförtiden vara ren finska.

Jouko Vesikansa har talat om språkets sociala variation. Enligt honom borde element ur »stadsfinskan» smidigare än hittills varit fallet upptas i riksspråket. Och så har också skett. T.ex. de tidigare slangbetonade orden *kolari* 'kollision, krock' (pro *yhteentörmäys* 'sammanstötning'), *rekka* 'långtradare' (av förkortningen REK på bilarna; pro *perävaunullinen kuorma-auto* 'lastbil med släpvagn') och *ratti* 'ratt' (pro

ohjauspyörä 'styrhjul') samt t.o.m. *rattijuopumus* 'rattfylleri' har accepterats i riksfinskan — *rattijuopumus* även i lagtext. Tidigare har man i samma anda främst talat för »gamla» dialektala drag: *kone* 'maskin', *tehdas* 'fabrik', *juna* 'tåg', *tutka* 'radar' och *veikata* 'tippa'.

Saarimaa, Kettunen och Sadeniemi

Den stora språkriktighetsstriden i slutet av 1940-talet tog sin början, då Lauri Kettunen kritiserade E. A. Saarimaas *Kielenopas* (1947) för att vara alltför puristisk. Hans egen polemiska handbok gick under namnet *Hyvää vapaata suomea 'god ledig finska'* (1949). Den innehöll en hel del polemik mot Saarimaa och gav på många punkter rekommendationer som skilde sig från Saarimaas. Diskussionen spred sig till de större dags- och veckotidningarna. Det ledde till att allmänheten fick den uppfattningen att även stora auktoriteter har olika åsikter om språkriktighet och till och med beskyller varandra för brist på kunskaper i finska.

I denna otacksamma situation blev Matti Sadeniemi 1950 chef för språkbyrån. Hans »måttfullt konservativa» linje ledde småningom till att allmänheten återfick sitt förtroende för språkvården.

Då man i efterhand studerar de rekommendationer som diskuterats mest är det lätt att se vilka argument som hållit och vilka som har visat sig ohållbara. Med detta vill vi inte påstå att språkbruket på något sätt skulle styras av argumentationskonst. Tills vidare känner vi inte till alla de faktorer som är verksamma då en rekommendation vinner insteg och blir rådande. Något kan vi ändå lära oss av det som varit.

Det är viktigt att komma ihåg att man inte bör försöka skapa ett system på ett språkområde där det inte från början finns något sådant. Man bör också undvika att skapa ett system där det som redan finns är så mångfasetterat att man inte kan bygga en praktiskt fungerande rekommendation på dess grund. Saarimaa sökte ett system av det här slaget i sammansatta ord och började rekommendera att förleden skulle stå i genitiv också i sådana fall där nominativ redan var etablerat. Han var av den åsikten att om det heter *pölynimuri*

'dammsugare' och *etäisyydenmittari* 'avståndsmätare', så borde det också heta *kaasunmittari* 'gasmätare' i stället för *kaasumittari* och *sähkönmittari* 'elmätare' i stället för *sähkömittari*. Men inte heller han ville byta ut *lämpömittari* 'termometer' mot *lämmönmittari*.

För detta system kritiserades Saarimaa hårt, och den nufinska ordboken kunde inte heller följa alla hans genitivrekommendationer, för att inte tala om de språkvårdare som kom efter honom. Kettunen ville å sin sida öka antalet godtagbara alternativ i en del rättskrivnings- och formfrågor, även om högspråket i detta avseende redan nått en avsevärd stabilitet. Det här gäller bland annat stavningen av främmande ord. Kettunen var beredd att acceptera *bakteri* (vers. *bakteeri*), *immuni* (vers. *immuuni*) och *sosiali* (vers. *sosiaali*) därför att *kollega* och *alkoholi* rekommenderades.

I frågor av den här typen tvingades Sadeniemi korrigera Kettunen i sin recension (Virittäjä 1949), som också avslöjade den allmänt svaga argumentationen i Hyvää vapaata suomea. Kettunens styrka låg närmast i hans stora kännedom om folkspråket. Han beaktade dock inte alltid att det ur allmänhetens synpunkt snarare är av ondo än av godo om högspråket tillåter många alternativ och om dessa inte har några tydliga stilistiska särdrag.

Folkspråkets inverkan på högspråket

Efter Kettunens polemik har man tvingats konstatera att det fortfarande har stor betydelse för normsystemets funktion om ett uttryck har fäste i folkspråket. Man har varit tvungen att mildra en del normer där rekommendationen har baserat sig på endast ett dialektområde och den rekommenderade formen inte har vunnit insteg i högspråket. Tidigare godkände högspråket endast uttrycken *tuli tehdyksi*, *tuli sanotuksi* 'det blev gjort, det blev sagt' osv., som har sitt ursprung i de östliga dialekterna. I de västliga dialekterna använde man en annan kasus, *tuli tehtyä*, *tuli sanottua*, och västfinnarna antog inte den norm som bjöds ut. Därför beslöt språknämnden att båda skulle godkännas. Ordet *eräs* 'en, en viss' fick i den nufinska ordboken ett så snävt användningsområde att

det inte gick att förena teori och praktik. Rekommendationen hade heller inte någon faktisk grund i folkspråket. I själva verket har hela rekommendationen visat sig onödig, och artikeln *eräs* har kommit med i en mer omfattande form i den nya basordboken över finska språket som är under arbete.

Alldeles på senaste tid har det konstaterats att högspråkets uttryck *sinänsä* 'i och för sig' med kasusändelsen *nä* och possessivsuffixet *nsä* håller på att ersättas av uttrycket *sinällään*, som förekommer i en del centrala tavastländska dialekter. Man har inte velat godkänna detta uttryck inom högspråket, eftersom det har två kasusändelser *nä* och *llä* och possessivsuffixet *än*. Morfologin tycks dock inte vara ett tillräckligt argument för att slopa uttrycket. Inom kort kommer uttrycket att bli så frekvent att det måste godkännas med hänvisning till att det är etablerat.

Slutsatser

Det väsentliga är inte vilka argument språkvårdarna säger sig följa. Argumenten är viktiga för dem som på arbetsplatser och krogar diskuterar högspråkets normer. Språkvårdarna borde förses med fakta som visar på vad som har lett till att vissa rekommendationer slagit igenom. Till en del framgår de här faktorerna av den undersökning som de nordiska språknämnderna har sammanställt på basis av allmänhetens frågor till telefonrådgivningen. Tack vare undersökningen kan vi eventuellt plocka ut en del normer som allmänheten har svårt att tillägna sig. Det är då skäl att diskutera dessa normer en gång till.

Den viktigaste egenskapen hos ett gott språk är dess informationsvärde — meddelandet måste kunna förmedlas oförändrat. Tydligt störs inte kommunikationen speciellt mycket av små inkonsekvenser eller skönhetsfel i språkssystemet men däremot nog av skrala strukturer och av brist på en bärande tanke. I fortsättningen borde man mer än förr fundera över om det i varje enskilt fall lönar sig att ta ställning till vilket av för handen varande alternativ som är »riktigare». Man kunde i stället framhäva att språkbrukaren av flera grammatiskt korrekta alternativ bör välja det mest informationsrika.

Litteratur

- Kekäläinen, Marja. 1980. Kielellisen normin käsitteestä ja kielenhuollon periaatteista. — Näkökulmia äidinkielenopetukseen ja kielenhuoltoon. Red. Heikki Paunonen och Riitta Koivumäki, Tammerfors.
- Kettunen, Lauri. 1949. Hyvää vapaata suomea. Ohjekirja suomen kielen käyttäjille, Jyväskylä.
- Saarimaa, E.A. 1947. Kielenopas. Oikeakielisyysohjeita, Borgå.
- Sadeniemi, Matti. 1949. Arvostelu Kettusen kirjasta «Hyvää vapaata suomea». Virittäjä, Helsingfors.